

XVI. YÜZYILDA OSMANLI BEYLERBEYLİLERİ

I

TEMERRÜD ALİ PAŞA

ERHAN AFYONCU*

XVI. yüzyılda yaklaşık otuz yıl beylerbeylik yapan ve birçok hayır eseri bırakan Temerrüd Ali Paşa pek az bilinen bir tarihi şahsiyettir¹. 1986 yılında Tokat Ali Paşa Camii ile ilgili yaptığımız bir araştırmada² karşımıza çıkan bu beylerbeyi hakkındaki incelemelerimize aradan geçen yıllarda devam ettik ve XVI. yüzyılın fazla tanınmamış simalarından olan Temerrüd Ali Paşa'nın hayatını önemli ölçüde aydınlatabilecek duruma geldik.

Temerrüd Ali Paşa Bosnalı olup, Enderun'dan yetişmiştir³. Hayatının ilk yılları hakkındaki bilgilerimiz kesin bir doğruluk taşımamaktadır. Temerrüd lakabı ile beylerbeylik yıllarında karşımıza çıktığı için bu yıllardaki hayatını ve faaliyetlerini takip etmek mümkündür. Ama devlet hizmetinin ilk yıllarında lakabı zikredilmediği için o dönemdeki Ali isimli diğer görevlilerden tefrik etmek mümkün olmamaktadır. Aşağıda anlatacağımız çeşitli saray ağıllıklarında görev yaptıktan sonra Yeniçeri Ağası olan Ali Bey büyük bir ihtimalle Temerrüd Ali Paşa'dır. Ancak tam olarak doğruluğunu sağlayacak bil-

* Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Mehmed Süreyya, Temerrüd Ali Paşa hakkında şu bilgileri vermektedir; "Ali Paşa Gıriv (غمد). Enderun-ı hümayûndan bi't-tefeyyüz mîr-alem, yeniçeri ağası, 948'de azille, sonra ümerâdan oldu. 956'da Bağdad Beylerbeyisi olup, Basra'da harb ile ba'de'l-galebe Bağdad'a geldi. 959'da azille, 961'de Konya, 968'de Şam, 976'da Sivas, 977'de sâniyen Şam Valisi olup, 978'de irtihâl eyledi. Hazret-i Şeyh-i Ekber türbesine defn edilmiştir. Tokat'ta camii ve hamamı vardır. Sahib-i hayr, mütedeyyin, tâm'i idi" (Bk. *Sicill-i Osmânî*, III, 500). Temerrüd Ali Paşa ile ilgili bu bilgiler karışık ve eksiktir. Temerrüd Ali Paşa, Sofu Ali Paşa ile karıştırılmıştır. Paşa'nın lakabı da "Gıriv/Garv" şeklinde yazılmıştır. Muhammed b. Cam'a'nın Şam valileri listesinde de Ali Paşa'nın lakabı aynı şekildedir ve burada da Temerrüd Ali Paşa, Sofu Ali Paşa ile karıştırılarak 968 ve 977'de Şam valiliği yapmış gibi gösterilmiştir (Bk. Franz Babinger, "Osmanlı Şam Valileri", çev. Necdet Öztürk, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 8 (İstanbul 1997), s. 98).

² Bu araştırmamızın ilk sonucu ile ilgili olarak bk. Erhan Afyoncu, "Tokat Ali Paşa Camiinin Banisi Kimdir?", *Tokat Kültür-Araştırma Dergisi*, sayı: 1 (Tokat 1991), s. 27-28.

³ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY 5959, vr. 252a. Ondan naklen Peçuylu, *Tarih*, İstanbul 1980, s. 38; *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, s. 69; Ata Bey ise eserinde Temerrüd Ali Paşa'nın İzvornikli ve İskender Çelebi'nin memlûklerinden olduğunu yazmaktadır. (Bk. *Tarih-i Atâ*, I, İstanbul (basım tarihi yok), s. 57; IV, İstanbul 1293, s. 97).

gilere ulaşamadığımız için yanılma ihtimalimizin de olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz.

Rebiülevvel 940- Zilkade 940 (Aralık 1533 - Temmuz 1534) tarihleri arasında silahdâr cemaati içerisinde 12 akçe ulûfe alan Bosnalı Ali isminde birisi bulunmaktadır⁴. Daha sonra Muharrem 941 (Temmuz-Ağustos 1534)'de gurebâ-i yesâr ağalığı görevinde Ali Bey isimli birisine rastlıyoruz⁵. Silahdâr cemaatindeki Bosnalı Ali ile gurebâ-i yesâr ağası Ali Bey'in aynı kişi olup olmadığını tespit edemiyoruz. Ancak silahdâr cemaatindeki bir kişinin gurebâ-i yesâr ağalığı gibi bir göreve getirilmesi, devrin tevcihât sistemi içinde mümkün olabilen bir durumdur. Ali Bey'in gurebâ-i yesâr ağalığı görevini 120 akçe ulûfe ile Rebiülâhîr 941-Cemâziyelâhîr 941 (Kasım-Aralık 1534) tarihlerinde de sürdürdüğünü görüyoruz⁶. Ali Bey bu görevinden ser-gurebâ-i yemînliğe getirilmiştir. Tam tarihini tespit edemediğimiz bu tayin Cemâziyelâhîr 941-Şaban 942 (Aralık 1534-Şubat 1536) tarihleri arasında olmuştur⁷. Zilkade 942 (Mayıs 1536)'de ser-ulûfeciyân-ı yesâr Mustafa Bey Alaiye sancakbeyliği'ne tayin edilince, onun yerine Ali Bey getirilmiştir⁸. Safer 943 (Ağustos 1536)'te ser-ulûfeciyân-ı yemîn Hızır Bey, küçük mirahurluk görevine getirilmiş, Ali Bey de ser-ulûfeciyân-ı yemînliğe terfi etmiştir⁹. Elimizde bulunan kayıtlara göre Zilhicce 943 (Mayıs 1537)'de 120 akçe ile bu görevini sürdürmektedir¹⁰. Bundan sonraki tarihlere ait tevcihât ve mevâcib kayıtlarına rastlayamadığımız için Ali Bey'in ser-ulûfeciyân-ı yemînlik görevini ne zamana kadar sürdürdüğünü ve buradan hangi vazifeye tayin edildiğini tam olarak tespit edemiyoruz. O devirdeki ağayân grubunun tevcihât silsilesine göre Ali Bey'in bundan sonra tayin edilebileceği görev küçük mirahurluk'tur¹¹. Nitekim, Ali Bey'in 14 Zilkade 947 (11 Nisan 1541)'de küçük mirahur-

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), Kamil Kepeci (=KK), nr. 1896, s. 227.

⁵ BOA, Bâb-ı Defteri, Küçük Ruznâmçe Kalemi (=D.KRZ), nr. 33118, s. 22.

⁶ BOA, D.KRZ, nr. 33118, s. 2.

⁷ Ali Bey, Şubat 1536 (Şaban 942)'da 120 akçe ulûfe ile ser-gurebâ-i yemin olarak mevâcib kayıtlarında zikredilmektedir (Bk. BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler* (=MAD), nr. 559, s. 2-3).

⁸ BOA, MAD, nr. 559, s. 65, 101-102.

⁹ BOA, MAD, nr. 559, s. 122-123.

¹⁰ BOA, MAD, nr. 559, s. 142-143, 162-163, 182-183, 202-203, 218-219, 236-237, 252, 272, 310.

¹¹ Dönemin mevâcib kayıtları incelendiğinde ağayân tevcihât silsilesi görülebilir (Bk. BOA, D.KRZ, nr. 33118; MAD, nr. 559; nr. 7118).

luktan, büyük mirahurluğa terfi ettiğini görüyoruz¹². Yaklaşık bir ay sonra, 14 Muharrem 948 (10 Mayıs 1541)'de ise yeniçeri ağalığı'na tayin edilmiştir¹³. Yeniçeri ağası Ali Ağa, 1541'deki Budin seferine katılmış¹⁴ ve bu seferdeki hizmetlerinden dolayı in'am almıştır¹⁵. Yeniçeri ağalığını hangi tarihe kadar¹⁶ yaptığını tam olarak tespit edemiyoruz¹⁷.

Temerrüd Ali Paşa'nın İstanbul'dan ayrılmasına Erzurum Beylerbeyi Musa Paşa'nın 950 (1543) yılında Gürcülerle yaptığı mücadelede şehid olması sebep oldu¹⁸. Musa Paşa'nın öldürülmesi üzerine Diyarbakır Beylerbeyi Hadım Ali Paşa süratle o bölgeye hareket etti¹⁹. Merkezden de Temerrüd Ali Paşa gönderildi²⁰. Muhtemelen Temerrüd Ali Paşa'ya merkezden gönderilirken Erzurum Beylerbeyliği tevcih edilmiş olmalıdır. Nitekim 26 Şevvâl 950 (22 Ocak 1544) tarihine ait bir kayıta Erzurum Beylerbeyi olarak görülmektedir²¹. 27 Cemaziyelevvel 951 (16 Ağustos 1544)'de Ali Paşa'ya hil'at veril-

¹² M. Kemal Özergin, *Sultan Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, Erzurum 1971, s. 14.

¹³ M. Kemal Özergin, *Aynı eser*, s. 14; Mehmed Süreyya, Temerrüd Ali Paşa'nın miralemlikten, yeniçeri ağalığına geçtiğini yazmaktaysa da bu şekilde bir kayıta rastlayamadık (Bk. *Sicill-i Osmânî*, I, 500).

¹⁴ Hammer, *Devlet-i Osmâniye Tarihi*, VI, terc. Mehmed Ata, İstanbul 1332, s. 197.

¹⁵ Yeniçeri Ağası Ali Bey ile büyük mirahur Haydar Bey ve küçük mirahur Hüseyin Bey'e 22 Cemaziyelahir 950 (21 Eylül 1543)'de Budin kalesinde, seferdeki hizmetlerinden dolayı birer adet came-i mirahûri-i çatma-i Bursa verilmiştir (Bk. BOA, KK, nr. 1765, vr. 30b).

¹⁶ Mehmed Süreyya, yeniçeri ağalığı'ndan 948 (1541) yılında azledildiğini ve ümerâdan olduğunu belirtmektedir (Bk. *Sicill-i Osmânî*, III, 500).

¹⁷ XVI. yüzyılın ortalarında saraydan çıkarak sancakbeyliği veya beylerbeylik gibi görevlere gelen Semiz Ali Paşa, Hadım Ali Paşa ve Sofu Ali Paşa'lardan hiçbirisinin biyografisi yukarıda anlatığımız Ali Bey'in bu memuriyet hayatı ile uyumamaktadır. Eğer bilmediğimiz bir başka Ali Bey yoksa veya bahsettiğimiz Ali Paşaların biyografilerinde büyük eksikler ve yanlışlıklar bulunmuyorsa, yukarıda anlatığımız kişi Temerrüd Ali Paşa'dır (Bu bahsettiğimiz Ali Paşalar için bk. *Sicill-i Osmânî*, III, 498-500; Tayyib Gökbilgin, "Ali Paşa, Semiz", *İslâm Ansiklopedisi*, I, 341-342; Feridun Emecen, "Hadım Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (=DİA)*, XV (İstanbul 1997), s. 4-5; Kenan Ziya Taş, *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi*, İsparta 1999, s. 114-115).

¹⁸ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, Ankara 1998, s. 97; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993, s. 174-175.

¹⁹ Erzurum'a ulaşan Hadım Ali Paşa ve emrindeki beylere, burada 28 Şaban 950 (26 Kasım 1543)'de in'am verilmiştir (Bk. BOA, *Büyük Ruznâme Kalemi (=D.BRZ)*, nr. 20614, s. 127).

²⁰ Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, I, neşr. C. N. Sedan, Baroda 1931, s. 307; D. Aydın, *Aynı eser*, s. 98-99; F.Kırzıoğlu, *Aynı eser*, s. 174-175.

²¹ BOA, D.BRZ, nr. 20614, s. 217.

miştir. 25 Recep 951 (12 Ekim 1544)'de ise Gürcüler'i mağlubiyete uğrattıkları için Temerrüd Ali Paşa ile Hadım Ali Paşa'ya in'amda bulunulmuştur²².

Gürcü meselesinin halledilmesinden sonra Erzurum'un imarının gündeme geldiği görülmektedir. Ali Paşa'ya Erzurum'da oturması emri verilmiş, onun Erzurum'un yeni şenlenmesi sebebiyle askerinin yaz-kış burada bulunmasının halka zarar vereceği ve kıtlık yaratacağını arzetmesi üzerine, kar bastırmadan Bayburt ve Erzincan'a gitmemesi, kar kalkmadan da tekrar Erzurum'a dönmemesi emredilmiştir. Fakat Erzurum alaybeyi ile kullar ağasının kuvvetleri devamlı olarak Erzurum'da bulunacaktı²³. Erzurum'un Gürcüler'e ve İran'a karşı savunulması için bu tedbir alınmıştır. Yine bu dönemde, eskiden olduğu gibi Kığı ve Hınıs sancaklarına yaylağa gelen Bozulus Türkmenleri'nin İran'a koyun kaçırmaları engellenmeye çalışılmıştır²⁴.

Temerrüd Ali Paşa'nın Erzurum Beylerbeyliği'nde hangi tarihe kadar kaldığı tam olarak belli değildir. Ancak 9 Safer 955 (20 Mart 1548) tarihinde Ulama Paşa'nın Erzurum Beylerbeyliği'ne tayinine kadar bu vazifede kalmış olabilir²⁵. Temerrüd Ali Paşa Erzurum'dan sonra Karaman Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir²⁶. Fakat bu tayinin tarihi tam olarak belli olmadığı gibi, Ali Paşa'nın Erzurum'dan direkt olarak mı, yoksa bir süre mazul kaldıktan sonra mı Karaman'a tayin edildiği de belli değildir. Ancak burada bir yıldan daha az süren bir beylerbeyliğin ardından Ali Paşa'nın 8 Muharrem 956 (6 Şubat 1549)'da Bağdat'a tayin edildiği anlaşılmaktadır²⁷.

²² BOA, D.BRZ, nr. 20614 s. 247.

²³ D. Aydın, *Aynı eser*, s. 100-101; Aynı yazar, "Erzurum Şehrinin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskanı ve İlk Sakinleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, I (Erzurum 1970), s. 101-114.

²⁴ D. Aydın, *Aynı eser*, s. 101; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, Ankara 1997.

²⁵ D. Aydın, *Aynı eser*, s. 100-102. Ulama Paşa için ayrıca bk. Louis Bacque-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* (İstanbul 1991), s. 215-218.

²⁶ 6 Şubat 1549 (8 Muharrem 956)'da Bağdat'a tayininde sâbık Karaman beylerbeyi olduğundan bahsedilmektedir (Bk. F. Emecen-İ. Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *TTK Belgeler*, sayı 23, Ankara 1999, s. 87). Ö. Faruk Akün, Temerrüd Ali Paşa'yı 1554'ten sonra Karaman Valisi olarak göstermektedir (Bk. "Ahdî", *DİA*, I, s. 510). Fakat ileride gösterileceği gibi bu tarihlerde Ali Paşa Sivas Beylerbeyi'dir.

²⁷ F. Emecen-İ. Şahin, Aynı makale, s. 87; D. Aydın, tayin tarihini Matrakçı Nasuh'tan naklen 18 Muharrem olarak vermektedir (Bk. *Aynı eser* s. 100); Ayrıca bk. E. De Zambaur, *Manuel De Genealogie Et De Chronologie Pour L'Histoire De L'Islam*, Honore 1927, s. 170;

Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin olduğu esnada Basra'da arapların şekavetinde bulunmaları üzerine serdar olarak buraya gönderildi. Bağdat muhafazasında ise Sivas Beylerbeyi Baltacı Mehmed Paşa görevlendirildi²⁸. Temerrüd Ali Paşa, Basra'da Osmanlı hakimiyetini sağlayıp, asilerin elindeki kaleyi teslim aldıktan sonra tekrar Bağdat Beylerbeyliği vazifesine dönmüştür²⁹. Bağdat Beylerbeyliği esnasında mahalli beylerin meseleleri ile uğraşmıştır. Şehrizar beyliğinden alınmasından sonra, İmadiye hakimi Hüseyin Bey tarafından kaleye hapsedilen Memun Bey, Temerrüd Ali Paşa'nın aracılığı ile affedilmiş ve İstanbul'a gönderilmiştir³⁰.

Bağdat'ta yaklaşık üç yıl görev yapan Temerrüd Ali Paşa, buradan Sivas Beylerbeyliği (Rum Beylerbeyliği)'ne 28 Zilkade 960 (5 Kasım 1553) tarihinde tayin edilmiştir³¹. Sivas Beylerbeyi olarak Ali Paşa'ya 901.674 akçelik has verilmiştir³². Ali Paşa, Sivas Beylerbeyi iken eyâlet askeri ile Nahcivan seferine katılmıştır³³.

Sivas Beylerbeyliği esnasında en önemli olay Şehzâde Bâyezid isyanıdır³⁴. Şehzâde Bâyezid Kütahya'dan Amasya sancak beyliğine tayin olduğunda Ço-

Abdülkadir Karahan, Temerrüd Ali Paşa'nın Bağdat beylerbeyliğinde Basra'nın da ilaveten uhdesinde bulunduğunu yazıyorsa da (*Fuzuli, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Ankara 1947, s. 44), bu dönemde Basra ayrı bir beylerbeylik olarak görülmektedir (Bk. F. Emecen- İ. Şahin, Aynı makale, s. 95). Muhtemelen Temerrüd Ali Paşa'nın Basra serdarlığı sebebiyle bu kanaate varılmış olmalıdır.

²⁸ Nazmizâde Murtaza, *Gülşen-i Hülefâ*, İstanbul 1143, vr. 63a.

²⁹ Nazmizâde Murtaza, *Aynı eser*, vr. 64b.

³⁰ Nazmizâde Murtaza, *Aynı eser*, vr. 64b; İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hataları", *Belleten*, XXXVII/146 (Ankara 1973), s. 219-226.

³¹ BOA, *Timâr Ruznâmçe Defterleri (=TRD)*, nr. 6, s. 86; Nejat Göyünç, "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X (İstanbul 1990), s. 24.

³² BOA, *TRD*, nr. 6, s. 82-86.

³³ BOA, KK, nr. 1766, s. 82-83; Peçuyulu, *Tarih*, s. 310. Fahrettin Kırzioğlu, bu sefer için 7 Haziran 1554'te Susehri'nde orduya katılan beylerbeyileri Anadolu Beylerbeyisi Ahmed Paşa, Karaman Beylerbeyisi -Gürcistan gazâlarında Atabekleri yenen- Mütemerred Ali Paşa, Sivas Beylerbeyisi Ali Paşa, Dulkadir Beylerbeyisi Haydar Paşa olarak zikretmektedir. Ancak burada Temerrüd Ali Paşa, Sofu Ali Paşa ile karıştırıldığından Karaman Beylerbeyisi olarak gösterilmektedir (Bk. F. Kırzioğlu, *Aynı eser*, s. 222).

³⁴ Bu hadise hakkında geniş bilgi için bk.Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961 (Bu eserin ilaveli yeni baskısı *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaaları*, İstanbul 1998, adı ile yapılmıştır); Aynı yazar, "Şehzade Bayezid'in Babası Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği Mektuplar", *Tarih Vesikaları*, 1/16 (Ankara 1955), s. 118-127; Aynı yazar, "Bayezid, Şehzade", *DİA*, V, 230-231; Cahit Öztelli, "Kanuni'nin Oğlu Şehzade

rum'da Ali Paşa tarafından karşılanmıştı³⁵. Amasya'ya geldikten sonra şehzâdenin çevresine asker toplamaya başlaması ortamı iyice germişken, ansızın Amasya'dan Tokat'a gitmesi büyük bir heyecan ve telaşa sebep oldu. Şehzâde Bâyezid, Sivas Beylerbeyi Ali Paşa ve defterdârının kendisini karşılayıp, Sivas'ın etrafında beraber avlanmalarını istemişti. Ancak Gelibolulu Mustafa Âli, şehzâdenin niyetinin Sivas kalesini ele geçirecek ayaklanmaya girişmek olduğunu belirtir. Ali Paşa, Şehzâde Bâyezid'in bu hareketine karşılık, av mevsimi olmadığını belirterek, vakti gelmeden hareketle bizi ve kendinizi kaza tuzağına düşürmeyin diye haber gönderdi ve adamlarıyla Sivas kalesine sığındı. Ali Paşa, şehzâdenin Sivas üzerine yürüyeceğinden kuşkulanmış ve kaleye çekilerek savunma hazırlıklarına girişmişti. Ancak Şehzâde Bâyezid taraftar toplamak ve babası ile kardeşi Şehzâde Selim'in tepkilerini ölçmek istemiş olsa da Tokat'a gitmesinin asıl amacı avlanmaktı. Ali Paşa'nın bu davranışı yüzünden de avlanmaktan vazgeçip Amasya'ya geri dönmüştü. Şehzâde Bâyezid, babasına yazdığı mektupta Paşa'yı avlanmaya çağırdığı konusunda hiçbirşey söylememekte, aksine Ali Paşa'nın halkı kendi aleyhine kışkırttığını ve bir mektup göndererek Sivas'a gelecek olursa buna kuvvetle karşı koyacağını bildirdiğinden bahsetmektedir³⁶.

Ali Paşa'nın bu davranışı şehzâdenin babasına karşı olan güvenini kaybetmesine sebep oldu. Bir beylerbeyinin bir şehzâdeye böyle davranmasını babasının kendisine kastı olduğu şeklinde yorumladı. Babasına yazdığı mektubunda Ali Paşa'nın hakkından gelmesi kolay iken sırf padişahın ırzını sakındığı için bundan vazgeçtiğini söylemiş ve babasından beylerbeyinin cezalandırılmasını istemişti. Şehzâde Bâyezid, topladığı askerleri geri göndermek için de Şehzâde Selim'in yanında bulunan kuvvetlerin dağıtılmasını talep etmişti. Ancak Kanunî, ne Ali Paşa'yı cezalandırmış, ne de Şehzâde Selim'in yanındaki askerleri dağıtmıştı. Yani Şehzâde Bâyezid'e göre Ali Paşa kendisinden daha makbul tutulmuş ve Şehzâde Selim'in kendi üzerine gönderilmesi düşüncesinden vazgeçilmemişti. Bu durumda Şehzâde Bâyezid'in, Şehzâde Selim'i ortadan kaldırması hem kendi başının kurtarılmasını hem de tahta tek varis olmasını sağlayacaktı³⁷. Artık Şehzâde Bâyezid'in isyanı başlayacak ve Kanunî de diğer oğlu Şehzâde Selim'in yanında yer alacaktı.

Bayezid'in Babasına Son Mektubu", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)*, II, Ankara 1981, s. 1105-1112.

³⁵ Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, s. 69.

³⁶ Ş. Turan, *Aynı eser*, s. 89-90.

³⁷ Ş. Turan, *Aynı eser*, s. 90-91.

Şehzâde Bâyezid'e karşı Anadolu'daki diğer birçok beylerbeyi gibi Sivas Beylerbeyi Temerrüd Ali Paşa'nın da askerlerini toplayarak Konya'ya Şehzâde Selim'in yanına gitmesi emredilmişti. Ancak şehzâdeler arasında Konya'da cereyan eden savaşta Ali Paşa kuvvetleri görülmemektedir³⁸.

Konya savaşını kaybettikten sonra Amasya'ya dönen Şehzâde Bâyezid'in Karadeniz veya Kafkaslara gitme ihtimali vardı. Temerrüd Ali Paşa, onun Şirvan taraflarına gidebileceğini ileri sürmüştü. Şehzâdenin kaçmasını önlemek için Ali Paşa onun yolunu kesmekle görevlendirildi. Aynı amaçla çevredeki diğer beylerbeyleri ve sancakbeyleri ile Kırım hanına da emirler verildi. Ali Paşa, Amasya'dan hareket eden Şehzâde Bâyezid'in yolunu kesmemiş, Sivas Kalesi'nde kalmıştı. Şehzâde Bâyezid'in İran'a doğru hareket edeceği anlaşılınca, Karaman Beylerbeyi Ferhat, Sivas Beylerbeyi Ali ve Diyarbakır Beylerbeyi İskender Paşalara, Erzurum'da Ayas Paşa ile buluşarak onun yolunu kesmeleri emredildi. Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa, şehzâdeyi durdurmamış, bağışlanması için padişaha başvurmak üzere iken Diyarbakır, Karaman ve Sivas beylerbeyileri Erzurum'a varmışlar ve onun arabuluculuk girişimini kabul etmeyerek, padişahın emirleri gereğince asilerin cezalandırılması için ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine şehzâde, Çoban Köprüsü'ne doğru çekildiyse de, beylerbeyiler onu izlemekten vazgeçmemişlerdir. Beylerbeyiler Aras kenarında Karadere mevkiinde şehzâdenin kuvvetlerine yetişerek saldırıya geçmişler, ancak Bâyezid durum kendi açısından uygun olmadığı için savaşmayı kabul etmeyerek nehri geçip doğuya doğru uzaklaşmıştı. Paşalar, şehzâdeye yetişemeyeceklerini anlayınca Malatya ve Antep beylerini arkasından gönderip geri dönmüşlerdir³⁹.

Ali Paşa 966 (1559) yılının sonundaki kayıtlarda Sivas Beylerbeyi olarak zikredilmektedir⁴⁰. Ali Paşa, Bağdat Beylerbeyliği'nden mazul Hızır Paşa'nın 12 Şaban 967 (8 Mayıs 1560)'de Sivas Beylerbeyliği'ne tayinine kadar bu görevde kalmış olmalıdır. Ali Paşa, Sivas Beylerbeyliği'nden azledildikten sonra, 16 Cemâziyelâhir 968 (4 Mart 1561) tarihinde hacca gitmek için izin almıştır⁴¹. Ali Paşa'yı hacdan döndükten⁴² sonra, İstanbul'da görüyoruz⁴³. 26 Eylül

³⁸ Ş. Turan, *Aynı eser*, s. 95, 100, 103.

³⁹ Peçuytu, *Tarih*, s. 394; Hammer, *Aynı eser*, s. 436, Ş. Turan, *Aynı eser*, s. 108-110, 183.

⁴⁰ BOA, *Tapu-Tahrir Defterleri* (= TD), nr. 313, s. 21.

⁴¹ BOA, MD, nr. IV, s. 190 / 1982.

⁴² Ahdî, Ali Paşa'nın "haccü'l-harameyni'ş-şerifeyn ile müşerref" olduğunu yazmaktadır (Bk. Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1996, s. 242-243).

⁴³ Ramazan 969 (Mayıs 1562) tarihli bir pişkeş kaydında Ali Paşa, İstanbul'da gösterilmektedir (Bk. BOA, D.BRZ, nr. 20619, s. 48-49).

1563 (7 Safer 971)'de Lala Mustafa Paşa'nın yerine 1.300.000 akçelik has ile Erzurum Beylerbeyi olarak tayin edilene⁴⁴ kadar başka bir görev üstlenmemiştir⁴⁵. Bu yeni görevine tayin edildiğinde Ali Paşa, İstanbul'da bulunuyordu⁴⁶.

Ali Paşa'nın ikinci Erzurum Beylerbeyliği esnasında, Gürcistan'da Osmanlılara tabi meliklerin birbirleriyle mücadeleye giriştiklerini görüyoruz. Yine bu dönemde İran sınırının tashihi için Ali Paşa, İran ümerasından Şah Kulu Sultan ile mektuplaşmıştır⁴⁷. Sınır tashihi ile ilgili çalışmalar devam ederken, Temerrüd Ali Paşa, Anadolu Beylerbeyliği'ne 2 Zilhicce 971 (12 Temmuz 1564) tarihinde tayin edilmiştir⁴⁸. Kısa bir süre Anadolu Beylerbeyliği yapan Temerrüd Ali Paşa, 9 Receb 972 (10 Şubat 1565) tarihinde tekrar Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir⁴⁹. Ali Paşa bu göreve 1.300.000 akçelik has ile tayin edilmiş, daha sonra 28 Ramazân 975 (27 Mart 1568) tarihinde yüzbin akçe terakki almıştır⁵⁰.

Bu dönemde Sigetvar seferine çıktığı için, Ali Paşa'dan İran ve Gürcistan sınırına dikkat etmesi ve İran hakkında haber vermesi istenmiştir. Sınırdaki kuvvetlerin İran'ı taciz etmemesi, bu konuya dikkat edilmesi istenmiştir. Yine bu dönemde Erzurum ve İspir sancaklarının tahrir⁵¹ edildiğini görüyoruz⁵². Ali Paşa, bu defaki Erzurum Beylerbeyliği'nde ölümüne kadar vazife yapmıştır⁵³. Temerrüd Ali Paşa, bu görevdeyken 20 Muharrem 980 (2 Hazi-

⁴⁴ D. Aydın, *Aynı eser*, s. 100, 151, 163.

⁴⁵ Temerrüd Ali Paşa, Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilirken, sâbık Rum Beylerbeyi olarak zikredilmektedir (Bk. BOA, KK, nr. 218, s. 23).

⁴⁶ D. Aydın, *Aynı eser*, s. 151.

⁴⁷ D. Aydın, *Aynı eser*, s. 151-152.

⁴⁸ M. K. Özergin, *Aynı eser*, s. 29; D. Aydın, *Aynı eser*, s. 100,152; S.Solmaz, *Aynı tez*, s. 242.

⁴⁹ D. Aydın, bu tarihte Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilen Ali Paşa'nın kim olduğunu tespit edememiştir (Bk. *Aynı eser*, s. 100, 158, 163). Kullandığı rus kaydında Ali Paşa'nın lakabı zikredilmediği gibi yanlışlıkla Halep Beylerbeyi olarak gösterilmektedir (Bk. BOA, KK, nr. 74, s. 431). Ancak D. Aydın'ın görmediği başka bir rus kaydında Ali Paşa'nın Temerrüd lakabıyla, Anadolu Beylerbeyliği'den Erzurum'a tayin edildiği kayıttır (Bk. BOA, MAD, nr. 563, s. 146).

⁵⁰ BOA, MAD, nr. 563, s. 146; D. Aydın, *Aynı eser*, s. 158.

⁵¹ Bu tahririn neticelerini ihtiva eden defterlere Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde tesadüf edemedik.

⁵² D. Aydın, *Aynı eser*, s. 158-161.

⁵³ D. Aydın, Ali Paşa'nın Erzurum beylerbeyliğini hangi tarihte kadar yaptığını tespit edememiştir (Bk. *Aynı eser*, s. 161).

ran 1572) tarihinde vefat etmiş⁵⁴, yerine 10 Safer 980 (22 Haziran 1572)'de Bağdat Beylerbeyi Murad Paşa tayin edilmiştir⁵⁵. Ali Paşa'nın cenazesi Tokat'a götürülerek, burada inşa ettirdiği camiinin bahçesindeki oğlunun türbesine⁵⁶ defnedilmiştir⁵⁷.

ALİ PAŞA'NIN LAKABI VE ŞAHSİYETİ

Ali Paşa'nın lakabı "Temerrüd"dür. Temerrüd'ün manası ise "inat"tır. Vesikalarda ve tarihlerde lakabı açıkça bu şekilde zikredilmektedir⁵⁸. Ali Paşa'nın lakabının "Mütemerrid (İnatçı)" biçiminde olması daha doğru iken⁵⁹, bu şekilde sadece Hasan Rumlu'nun eserinde zikredilmektedir⁶⁰. Ali Paşa'nın bu lakabı niçin ve ne zaman aldığı konusunda bir bilgi sahibi değiliz. Ali Paşa'yı bu lakabı ile ilk defa, Erzurum Beylerbeyi Musa Paşa'nın şehit edilmesi üzerine Erzurum tarafına gönderildiğinde görüyoruz⁶¹. Ali Paşa'nın lakabından inatçı bir şahsiyeti olduğu anlaşılmaktadır. İnatçılığı o kadar fazla olmalıdır ki, bu durumu ona lakap olmuştur. Yine Bağdat'a tayin kaydının yanına bir kâtibin düştüğü nottan vakur ve sert tabiatlı birisi olduğu anlaşılmaktadır⁶². Gelibolulu Mustafa Âli onun için şunları söylemektedir; "Vakar ve edebi merâtübi gibi gitdikce efzûn eğerçe ki hırs u tama'ı gâlibdi. Fe-ammâ ba'zı hayrat inşâsına dahi râğıbdı. Muhassıl-ı sebîh-i salef ve yerine varduğu hakimlere hayr-hulk bir mü'eddeb mu'tedil kimse idi"⁶³.

⁵⁴ BOA, KK, nr. 67, vr. 77b. Ali Paşa'nın ölümü üzerine mallarının sayımının yapıp, dökümünün bir defter halinde İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Muhallefatı ise Trabzon'dan gemi ile İstanbul'a getirilmiştir (Bk. KK, nr. 67, vr. 77b, 82a, 433b). Ancak Ali Paşa'nın muhallefatını gösteren bu defteri bulamadığımız için, bu konuda teferruatlı bilgiye sahip değiliz.

⁵⁵ BOA, MAD, nr. 563, s. 146; MD, nr. XIX, s. 25/117.

⁵⁶ Tokat Ali Paşa Camii'nin yanındaki türbe için bk. Ek XIV.

⁵⁷ Ali Paşa'nın mezarı için bk. Ek XI. Bu konuda geniş bilgi Ali Paşa'nın Tokat'ta yaptırdığı eserleri kısmında verilecektir.

⁵⁸ BOA, MAD, nr. 563, s. 146; F. Emecen-İ. Şahin, Aynı makale, s. 87; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, vr. 252a; İsmet Parmaksızoğlu, "Memun Bey'in Haturaları", s. 219, 226; Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, s. 242.

⁵⁹ Nitekim Nihal Atsız bu durumu vurgulamıştır. Bk. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesinden Seçmeler*, I, İstanbul 1971, s. 50.

⁶⁰ Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, I, 307.

⁶¹ Hasan Bey Rumlu, *Aynı eser*, s. 307.

⁶² "Temerrüd Ali Paşa ile mülakkabdır, ammâ gâyet sâhib-i vakar sengin âdemdir". Bk. F. Emecen-İ. Şahin, Aynı makale, s. 87.

⁶³ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY 5959, vr. 252a. Ondan naklen Peçuylu, *Tarih*, İstanbul 1980, s. 38

Temerrüd Ali Paşa, tarihle, fıkıhla ve şiirle meşgul olup, Farsça ve Türkçe şiirler yazan bir beylerbeyi idi⁶⁴. XVI. yüzyılın tezkire yazarlarından Ahdî uzun bir süre onun himayesinde bulunmuştur⁶⁵. Ahdî örneğinden ve şiirle meşgul olmasından hareketle onun çevresinde birçok şairin bulunduğunu tahmin edebiliriz.

Ahdî, Ali Paşa'yı şuara tezkiresine almış ve onu şu şekilde zikretmiştir: "Hadd-ı zâtında tarîk-i ulûmda ma'arifle pür-ma'rifet ve meydân-ı şecâ'atde âli sıfat

Tanrı aslanı Ali hakkı ki a'da gözine
Pîşe-i rezm ü şecâ'atde odur şîr-kadem

zebân-ı Fâriside bî-nazîr ve Şâh-nâme ile tevârih-i selâtin-i mâzi bilmede gereği gibi dilîr kütüb-i şürût-ı fıkıhda mütâla'ası dil-pezir ve mü'ellif-i tezkire hidmet-i şerîflerinde müddet-i medid olmuştur. El-hak rûz ü şeb tahsil ü tekmil-i fazilet idüp muhibb-i ehl-i tecrîd olmağın akrânı içre kemâl ile ferîd ve hadd-i zâtında emâret ü eyâlet ile dervîş-nihâd ve pâk-i'tikâd ve sâhib-adl ü dâd kimesnedür. Zirâ ki hemîşe evkât-ı hamsede sâ'atin takvâ vü tahârete ve savm ü ibâdete sarf itmeği kendüye farz-ı ayn bilüp ana binâen haccü'l-haremeyni'ş-şerîfeyn ile müşerref olmuştur"⁶⁶.

Ahdî, Temerrüd Ali Paşa'nın şiirlerinden örnek olarak şunları zikretmektedir: "Bu matla-ı Fârisî nîku-şi'ar-ı âli-himmet-i gülzâr-ı alemün cefâ-yı hâ'ından be-tarîk-ı şikâyet sebt itmişdür.

Ruste ber gird-i dü çeşmemher taraf sad hâr-ı gam
Mi-hored her lahza sad âb-ı gam ez seyl-i sitem⁶⁷
Menem ân andelib-i gaam keşide
Güli ez gülşen-i 'âlem ne-çide⁶⁸

(Diğer):

Şâh-ı hayâl-i yâr dile her kaşan gelür

⁶⁴ Süleyman Solmaz, *Aynı tez*, s. 242.

⁶⁵ S.Solmaz, *Aynı tez*, s. 242; Ö. Faruk Akün, "Ahdî", s. 510.

⁶⁶ S. Solmaz, *Aynı tez*, s. 242-243.

⁶⁷ İki gözümün etrafında yüzlerce gam dikenini bitti, her an gözüm zulüm selinden yüz gam suyu içiyor (Bk. S. Solmaz, *Aynı tez*, s. 243).

⁶⁸ Ben gam çekmiş ve âlem gülşeninden bir gül dermemiş bülbülüm (S. Solmaz, *Aynı tez*, s. 243).

Şan şehr-i Mısra Yusuf-ı gül-pirehen gelür⁶⁹.

Aşağıda teferruatlı olarak anlatılacağı üzere, Temerrüd Ali Paşa birçok hayır eseri bırakmıştır. Nitekim yukarıda bahsedildiği gibi, Gelibolulu Âli de bu özelliğine dikkat çekmektedir. Bizim tespit edebildiğimiz, Tokat'ta 1 cami, 1 hamam; Erzurum'da 1 cami, 1 köprü, 9 çeşme ve Sivas'ta sayısını tespit edemediğimiz çeşmeleri yapmıştır. Yaptırdığı iki camide kitabe bulunmaması onun hayır yaparken ismini ön plana çıkartmak istememiş olabileceğini düşündürmektedir.

EŞİ VE ÇOCUKLARI

Temerrüd Ali Paşa'nın eşi⁷⁰, II. Bâyezid'in kızı Selçuk Sultan'ın⁷¹ kızından torunu olan Fatma Sultan'dır⁷². Ali Paşa'nın ölümünden sonra eşi İstanbul'a getirilmiştir⁷³. Fatma Sultan'ı 982 (1574) yılında İstanbul'da görüyöruz⁷⁴.

Fatma Sultan geliri 10 dükkândan oluşan bir vakıf kurmuştur⁷⁵. Bu vakfın gelirinin nereye harcandığı konusunda bir kayda rastlayamadık. Fatma

⁶⁹ S. Solmaz, *Aynı tez*, s. 243.

⁷⁰ Yılmaz Öztuna, Ali Paşa'nın eşini ve oğlunu iyice karıştırmıştır. Temerrüd Ali Paşa, Dâmâd Eretnaoğlu Hoca Ali Paşa ismiyle şehzâde Bâyezid'in kızı Ayşe Sultan ile evli ve Sultânzâde Mehmed Bey'in babası olarak gösterilmiştir. Ayrıca Ali Paşa'nın 1562'de Tokat'da idam edildiği ve buradaki camiinin türbesinde gömülü olduğu belirtilmektedir (Bk. *Devletler ve Hânedanlar, Türkiye (1074-1990)*, Ankara 1989, s. 162-163).

⁷¹ Selçuk Sultan için bk. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1985, s. 28.

⁷² 15 Şevvâl 976 (2 Nisan 1569) tarihinde Fatma Sultan'a *adet-i boğca* verilirken *Fatma Sultan duhterzâde-i Selçik Sultan zevce-i Ali Paşa mir-i mirân-ı Erzurum* olarak zikredilmektedir (Bk. BOA, KK, nr. 1767, vr. 6b). Tokat'taki türbede oğlunun mezartaşında geçen "nesli Sultan Bâyezid" ibaresi, Ali Paşa'nın eşinin şehzâde Bâyezid'in kızlarından birisi olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Bk. H. Edhem, Aynı makale, s. 751). Ancak yukarıda zikrettiğimiz kayıt olmasa dahi Şehzâde Bâyezid'in kızları ile ilgili yapılacak bir araştırma, durumun bu şekilde olmadığını ortaya çıkartmaktadır. Ali Paşa'nın oğlunun mezartaşı bir çocuğa ait değildir ve oğlunun ölüm tarihinde (973/1565) Şehzâde Bâyezid'in en büyük kızı Mihrimah Sultan 12 yaşında bulunuyordu (Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1988, s. 407).

⁷³ BOA, MD, nr. XIX, s. 269/541. Bk. Ek V, IX.

⁷⁴ Fatma sultana kira parası olarak günlük 8 akçe verilmesi onun sarayın dışında ikamet ettiğini göstermektedir (Bk. BOA, MAD, nr. 487, s. 50, 53).

⁷⁵ Bu vakıf kaydında Fatma sultan, *hanım hatun zevce-i Ali Paşa el-merhûm* şeklinde zikredilmektedir (Bk. TKA, TD, nr. 14, vr. 137b). Bu bölge (Niksar, Taşâbâd) ile Bolu ve İznik'te gelirleri olan Kudüs'teki bir medrese için kurulmuş bir vakfın bânisi de tahrir defterlerinde hatun hatun şeklinde geçmektedir (Bk. TKA, TD, nr. 10, vr. 18a-19b; TKA, TD, nr. 583, vr. 62a-63b). Ancak burada hanım hatun olarak zikredilen kişi Edebalı kızı ve Çandarlı İbrahim Paşa'nın eşi İsfehan Şah hanımdır. Kurduđu vakıf da Evâl-i Ramazan 833 tarihlidir (Bk. TKA, *Vakf-ı Cedid Defterleri*, nr. 174).

Sultan 990 (1582) tarihli kayıtlarda hayatta gözükmemektedir⁷⁶. 1582 yılından sonra vefat ettiği anlaşılmakla birlikte, tam tarihini tespit edemedik. Tokat'taki türbede Ali Paşa ile oğlunun mezarları yanında bulunan kitâbesiz mezarın Ali Paşa'nın eşine ait olduğu rivayet edilmektedir⁷⁷. Fatma Sultan'ın cenazesi İstanbul'dan getirilerek buraya gömülmüş olabilir, fakat bu konuda açık bir bilgiye sahip değiliz.

Ali Paşa'nın kaç çocuğu olduğunu tam olarak bilemiyoruz⁷⁸. Ancak eşi Fatma Sultan'dan olma bir oğlu ile bir kızını tespit edebildik. Paşa'nın oğlu Mustafa Bey vefat etmeden önce Sivas (Rum) Beylerbeyliği defterdârı idi⁷⁹. Mustafa Bey 973 (1565/1566)'de vefat etmiş ve Tokat'ta defn edilmiştir⁸⁰. Oğlunun genç yaşta vefatının Ali Paşa'yı derinden etkilemiş olacağını tahmin edebiliriz. Nitekim, Tokat'ta oğlunun gömüldüğü yere bir cami yaptırması da oğlunun hatırasını yaşatmak için olmalıdır.

Mustafa Bey vefat etmeden önce 4200 akçe vakfederek, bir vakıf tesis etmiştir. Bu vakıf Pazartesi, Perşembe ve Cuma günleri Mustafa Bey'in kölesi Rüstem b. Abdullah'ın ruhu için bir cüz Kur'an-ı Kerim okumak için kurul-

⁷⁶ Fatma sultana 990 (1582)'da günlük 60 akçe verilmekteydi. Ayrıca oturduğu, yeniçeri ağasının evinin kira bedeli olan 8 akçe de harc-ı hassadan karşılanıyordu (Bk. BOA, MAD, nr. 522, s. 41, 54).

⁷⁷ H. Edhem, Aynı makale, s. 750. Ali Paşa'nın eşine ait olduğu tahmin edilen mezar için bk. Ek XII.

⁷⁸ Bir ruus kaydında geçen şu ifadeler Pertek Sancakbeyinin Ali Paşa'nın oğlu olduğu intibasını vermektedir.

Erzurum beylerbeyisine hüküm ki; Pertek beyi mektûb gönderüp müteveffâ babası âdemlerinden Ali oğlu Nasuh'a gedik ricâ etmeğin buyurdum ki, Ordu-yı hümâyûn seferinde düşenden bir gönüllü gediği tevcih edesin.

Mehmed Sarrac Hasan Rüstem Abdullah Ali

Zikir olunan dört nefer dahi Erzurum Beylerbeyisi iken fevt olan Ali Paşa âdemlerinden olmağın düşenden hisar gediklerine ahkâm buyuruldu. 26 Ş 980 (Bk. BOA, KK, nr. 60, s. 51). Ancak bu tarihte Pertek Sancak beyi olan Hasan Bey, Pir Hüseyin oğullarındandır (Bk. BOA, MAD, nr. 563, s. 100. Bu aile için ayrıca bk. Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyleri- Pir Hüseyin Bey Oğulları-", OTAM, sayı 2 (Ankara 1991), s. 239-263). Kayıtların arka arkaya yazılması ve kâtibin yanlış bir ibare kullanmasından dolayı bu durum ortaya çıkmıştır.

⁷⁹ TKA, TD, nr. 583, vr. 16b.

⁸⁰ Mustafa Bey'in mezar kitâbesini daha önce yayınlayanlar, buradaki ölüm yılını yanlışlıkla 972 olarak vermişlerdir (Bk. H. Edhem, Aynı makale, s. 752; İ. Hakkı (Uzunçarşılı), *Kitâbeler*, I, İstanbul 1927, s. 37; Halil Elitok, "Ali Paşa Camii ve Türbesi", *Tokat Kültür-Araştırma Dergisi*, sayı 1 (Tokat 1989), s. 8). Ancak mezar kitâbesinde ölüm yılı 973 olarak yazılıdır. Kitâbenin resmi için bk. Ek XIII.

muştı. Vakfın geliri murabaha ile kullanılıyordu. Bu gelirden cüzhân Hamza'ya 480 akçe, müteveli Himmet Sâfi'ye 120 akçe veriliyordu⁸¹.

Ali Paşa'nın diğer çocuğu, kızı Neslihan Sultan'dır. Kızı 990 (1582) yılında annesi ile birlikte İstanbul'da bulunuyordu⁸². Sonraki durumu hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

TEMERRÜD ALİ PAŞA'NIN HAYIR ESERLERİ

TOKAT

1. ALİ PAŞA CAMİİ

Ali Paşa Camii, Tokat'ın tarihi eserleri içinde en önemli ve en görkemli olanlardan birisidir⁸³. Bu cami hakkında birçok tetkik yapılmışsa da bânisi hakkında fazla bilgi sahibi olunamamıştır⁸⁴. Bilhassa caminin kitabesinin olmaması sebebiyle, yapılış tarihi ve bânisinin kimliği meselesi açıklığa kavuşamamıştır. Caminin yanındaki türbede bulunan mezarların kitâbelerinden öğrenilen bir kısım malumata istinad edilen rivayetlerin haricinde bu mevzu hakkında fazla birşey bilinmemektedir.

Ali Paşa Camii'nin bânisi hakkında bilinenler kısaca şunlardan ibarettir: Caminin bânisi olan Ali Paşa Kanunî'nin isyan eden oğlu Şehzâde Bâyezid'in damadı olup, onun öldürülmesinden sonra Tokat'ta ikamete memur edilmiş ve bu esnada camiye yaptırmıştır. Ancak sürgün olduğu için camiye kitâbe

⁸¹ TKA, TD, nr. 583, vr. 16b.

⁸² Neslihan Sultan'a harc-ı hassadan 30 akçe günlük veriliyordu (Bk. BOA, MAD, nr. 522, s. 41, 54).

⁸³ Seyyahlar Tokat'ı anlatırken Ali Paşa Camii'ni özellikle zikretmektedirler (Bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, İstanbul 1314, s. 58; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi* (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 177).

⁸⁴ Tokat Ali Paşa Camii ile ilgili yapılmış araştırmalar için bk. H. Edhem (Eldem), "Anadolu'da İslâmî Kitâbeler", *TOEM*, VI/32 (İstanbul 1331), s. 751-752; İ. Hakkı (Uzunçarşılı), *Kitâbeler*, I, İstanbul 1927, s. 37-39; Halil Asarkaya, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, I, Tokat 1941, s. 91-92; Albert Gabriel, *Monuments Turcs D'Anatolie*, II, Paris 1934, s. 91-92; A. Cemal, *Tokat*, İstanbul 1932, s. 70-71; Ali Osman Uysal, "Tokat'taki Osmanlı Camileri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara 1987, s. 351-352; M. Tayyib Gökbilgin, "Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, XII/1, s. 410; Ersal Yavi, *Tokat*, İstanbul 1986, s. 77-78; Semavi Eyice, "Ali Paşa Camii", *DİA*, II, s. 430-431; Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat*, M.Ü. Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 102-104; Halil Elitok, "Ali Paşa Camii ve Türbesi", *Tokat Kültür-Araştırma Dergisi*, sayı 1 (Tokat 1989), s. 8; Nuri Seçgin, *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 14-17.

koyamamıştır. II.Selim devrinde Şehzâde Bâyezid taraftarlarının birer birer öldürüldüğü bir sırada Ali Paşa da öldürülmüştür⁸⁵.

Mezar taşındaki "Kim Ali Paşa" ibaresi "Kemer Ali Paşa" şeklinde okunduğundan, Ali Paşa'nın lakabı uzun süre "Kemer" şeklinde zikredilmiştir⁸⁶. Türbede Ali Paşa'nın mezarının yanında bulunan oğlu Mustafa Bey'in mezartaşı kitâbesindeki "nesl-i Sultan Bâyezid" ibaresi ise Ali Paşa'nın Şehzâde Bâyezid'in damadı olduğuna yorumlanmıştır⁸⁷. Aşağıda vereceğimiz bilgiler, bu rivayetlerin yanlış olduğunu açıkça gösterecektir.

Tokat Ali Paşa Camii'nin bânisinin mezartaşı kitâbesinde 980 (1572) yılında öldüğü kayıtlıdır. Oğlunun mezartaşı kitâbesinden de Ali Paşa'nın Osmanlı hanedanından birisi ile evli olduğu bellidir⁸⁸.

25 Safer 980 (7 Haziran 1572) tarihli bir mühimme hükmünde; Erzurum Beylerbeyi iken vefat eden Ali Paşa'nın Tokat'ta yaptırmaya başladığı camiye gereken malzemenin alınması için malından 300 bin akçe ayırdığı ve adamlarıyla Erzincan'a gönderdiği, fakat vefat etmesi üzerine çavuşlar gönderilerek paranın Erzurum kalesinde saklandığı, yine Erzurum yakınlarında Kara Arz denilen yerde bir köprü yaptırmaya başladığı ve yarısından fazlasının bittiği bildirilmiş, caminin inşasının tamamlanması ve köprünün yapımının da daha sonra bitirilmesi yeni Erzurum Beylerbeyi Murad Paşa'ya emredilmektedir⁸⁹. Bir başka mühimme hükmünde ise Tokat'ta cami yaptırırken vefat eden Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa'nın eşinin Osmanlı hanedanından bir sultan olduğu zikredilmektedir⁹⁰.

⁸⁵ Halil Edhem, Aynı makale, s. 751; İ.Hakkı, Aynı eser, s. 38-39; H. Asarkaya, Aynı eser, s. 53-54. Geçen asrın başlarında Tokat'ta bu cami ile ilgili araştırma yapan H. Edhem, Ali Paşa ile ilgili halk arasındaki şu rivâyeti naklediyor: "Ali Paşa bir Türkmen beyi imiş; sonra Tokat civarında Söngüt köyü yakınındaki Kemer Dağı'nda bir kalede kardeşi Lala Paşa ile birlikte kalmış. Kardeşi Lala Paşa, Erzurum'da medfunmuş. Ali Paşa, İranlıları Osmanlı sınırlarından dışarı çıkarmış" (Bk. Aynı makale, s. 751). H. Edhem, Hüseyin Hüsameddin'in vakfiye kayıtlarına göre Ali Paşa'nın Eratnaoğulları'ndan ve silsilesinin de "Alaaddin Ali Paşa ibn Abdullah ibn Eretna Bey ibn Mehmed Bey ibn Sultan Eratna" şeklinde olduğunu söylediğini zikretmektedir (Bk. Aynı makale, s. 752. Bu bilginin tenkidi için bk. H. Asarkaya, Aynı eser, s. 54).

⁸⁶ H. Edhem, Aynı makale, s. 752; İ. Hakkı, Aynı eser, s. 38.

⁸⁷ H. Edhem, Aynı makale, s. 751; İ. Hakkı, Aynı eser, s. 38-39; H. Asarkaya, Aynı eser, s. 53-54.

⁸⁸ H. Edhem, Aynı makale, s. 751; İ. Hakkı, Aynı eser, s. 38-39; H. Elitok, Aynı makale, s. 8.

⁸⁹ BOA, MD, nr. XIX, s. 181/379. Bk. Ek IV, IX.

⁹⁰ BOA, MD, nr. XIX, s. 269/541. Bk. Ek V, IX.

Mühimme hükümlerindeki bilgiler ile mezartaşı kitabesindeki ifadeler karşılaştırıldığında, Erzurum Beylerbeyi iken vefat eden Ali Paşa'nın Tokat Ali Paşa Camii'nin bânisi olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Burada zikredilen Ali Paşa ise yukarıda Erzurum Beylerbeyliği'nden genişçe bahsettiğimiz Temerrüd Ali Paşa'dır⁹¹. Temerrüd Ali Paşa ise yukarıda bahsedildiği üzere Şehzâde Bâyezid'in damadı olmadığı, gibi onunla savaşmış ve eceliyle ölmüştür.

Ali Paşa, 960-967 (1553-1560) yılları arasında Sivas Beylerbeyliği yapmıştır. Bu yıllarda cami inşaatına başladığına dair bir bilgi yoktur. Oğlu Mustafa Bey 973 (1565/66)'te öldüğü zaman Rum Beylerbeyliği defterdârı idi. Rum Beylerbeyleri Sivas'ta kış şiddetli olduğu için, kışı bazen Tokat'ta geçirirlerdi. Mustafa Bey yukarıda da bahsettiğimiz gibi 973 (1565/66) kışında Sivas Beylerbeyi ve efradı Tokat'ta kışlarken burada vefat etmiş ve burada defnedilmiş olabilir. Oğlunun vefat ettiği yılda Temerrüd Ali Paşa, Erzurum Beylerbeyisi idi. Ali Paşa'nın muhtemelen oğlunun defnedildiği yerde bir türbe yaptırduğu anlaşılıyor. Türbenin üzerinde yapım tarihi bulunmamaktadır⁹².

Temerrüd Ali Paşa, Erzurum Beylerbeyi iken türbenin yanına cami yaptırmaya başlamıştır⁹³. Caminin inşasına başlanması 975-980 (1567-1572) yılları arasında olmalıdır. Ali Paşa 980 (1572) yılında öldüğünde caminin inşası sürüyordu ve önemli bir kısmı bitmişti⁹⁴. Cami, Tokat'ın Yaş Meydan Mahallesi'nde, Ulu Cami'nin vakfı olan bir arazi üzerine yapılmıştır. Bu arazi için Ulu Cami vakfına yıllık 305 akçe kira veriliyordu⁹⁵.

Ali Paşa ölmeden önce, yukarıda bahsedildiği gibi caminin inşasının tamamlanması için 300 bin akçe göndermişti. Ölümü üzerine bu para Erzurum'a getirilerek kalede saklanmıştı. Caminin tamamlanması için yapılacak işler mütevellisi Sivas zaimlerinden Hacı Tursun⁹⁶ eliyle ve devlet deneti-

⁹¹ Ali Paşa'nın 972-980 (1565-1572) yılları arasındaki Erzurum beylerbeyliği ile ilgili ruus kaydında "Temerrüd" lakabı açıkça yer almaktadır (Bk. BOA, MAD, nr. 563, s. 146). Bk. Ek III.

⁹² Türbe için bk. Ek XIV.

⁹³ BOA, MD, nr. XIX, s. 181/379.

⁹⁴ BOA, MD, nr. XIX, s. 181/379. Bk. Ek IV, IX.

⁹⁵ A. Şimşirgil, *Aynı tez*, s. 95

⁹⁶ Tokat kadısı, Divân-ı Hümâyûn'a müracaat ederek caminin mütevellisi Ağacık lakaplı Hacı Tursun'un sefere gitmesi durumunda vakfın işlerinin karışacağını bildirmiş, bunun üzerine 28 Zilhicce 981 (20 Nisan 1574) tarihinde cebelü göndermesi ve mütevellinin kendisinin gitmemesi emredilmiştir (BOA, MD, nr. XXI, s. 24 /73; MD, nr. XXV, s. 117 /129).

minde devam ettirilmiştir⁹⁷. Caminin mimarı vesikalarda Kara Mimar olarak zikredilen, asıl ismini tespit edemediğimiz bir mimardır⁹⁸. Eyâlet mimarlarından mı, yoksa hassa mimarlarından mı olduğu belli değildir. Caminin binâ nâzırlığını Tokat kadısı, binâ eminliğini ise Mahmud isimli birisi yapmıştır⁹⁹.

Camiye nâzır tayin edilen Tokat kadısına, Kara Mimar'a yardımcı olması, yarar bennâ ve üstâdlar bulması ve caminin tamamlanmasına gayret edip, israftan kaçınması emredilmiştir¹⁰⁰. Müteveli Hacı Tursun eliyle caminin yapımı için Ali Paşa'nın bıraktığı nakit paranın (15 bin filori¹⁰¹) murabahaya verilerek değerlendirilmesi istenmiştir¹⁰². Daha sonra müteveli, Tokat kadısı vasıtasıyla Divân-ı Hümâyün'a müracaat ederek bu paranın mülk ve akara tebdil edilmesi için, Çorum'da bir hamam, Tokat'da bir kervansaray¹⁰³ yaptırılmasını talep etmiş ve bu isteği kabul edilmiştir¹⁰⁴.

Erzurum beylerbeyine hüküm yazılarak Bayburt ve Gümüşhane'de mahzenlerde olan kurşun ile o bölgedeki bazı kimselerin zimmelerinde olan bir miktar demirin kira ile Tokat'a gönderilmesi emredilmiştir¹⁰⁵. Diyarbakır beylerbeyinden ise caminin direklerinin zıvanalarını dökmek için Yakup isimli döküm ustasını Tokat'a göndermesi istenmiştir¹⁰⁶.

Caminin bitirilme tarihini gösteren bir bilgiye rastlayamadık. Ancak 16 Rebiülevvel 985 (3 Haziran 1577) tarihli bir timar terakki hükmünde Tokat kadısının, Zaim Geyvan Kethüdâ'nın, Ali Paşa caminin tamamlanmasında çaba sarfettiğini bildirmesi üzerine ona 3 bin akçe terakki verildiği belirtil-

⁹⁷ Hacı Tursun, Ali Paşa hayatta iken müebbed müteveli tayin edilmişti (Bk. TKA, TD, nr. 14, vr. 138a).

⁹⁸ BOA, MD, nr. XXI, s. 25 /75, 61 /150. Bk. Ek VII-VIII, X.

⁹⁹ BOA, MD, nr. XXI, s. 25 /75, 61 /150.

¹⁰⁰ BOA, MD, nr. XXI, s. 25 /75. Bk. Ek VII, X.

¹⁰¹ Osmanlılarda Avrupa menşeyli altın paralara verilen isimdir. Ancak zamanla sadece altın para karşılığı anlamını kazanmıştı (Bk. Halil İnalçık, "Flori", *DİA*, XIII (İstanbul 1996), s. 106).

¹⁰² BOA, MD, nr. XXI, s. 25 /75. Bk. Ek VII, X.

¹⁰³ Tokat'ta bugün böyle bir kervansaray veya harabesi bulunmamaktadır. Ayrıca bu kervansarayan yapıldığına dair herhangi bir arşiv kaydına da rastlanılmamıştır.

¹⁰⁴ BOA, MD, nr. XXII, s. 15, 51. Bu hükümler Hikmet Turhan tarafından yayınlanmıştır. Bk. "Onuncu Hicret Asrında Çorum (1)", *Çorumlu*, sayı 3 (Haziran 1938), s. 26.

¹⁰⁵ BOA, MD, nr. XXI, s. 25 /74. Bk. Ek VI, X.

¹⁰⁶ BOA, MD, nr. XXI, s. 24 /73.

mektedir¹⁰⁷. Cami bu tarihten kısa bir süre önce bitirilmiş olmalıdır. Cami, Ali Paşa'nın ölümü sebebiyle ilk plandığı şekilde bitirilememiş olabilir. Nitekim, camiyi inceleyen A. Gabriel, "Minarenin dikilmesi sırasında batıya doğru bir çıkma yapılmış, fakat doğuya doğru yapının eksikliği genel görünüme belirli bir eksiklik veriyor. Öyle görünüyor ki mimar ya iki minare yapmayı veya herhangi bir ek yapmayı düşünmüştü. Fakat bunun yapımı gerçekleşmemiş" demektedir¹⁰⁸. Ali Paşa, belki de camiyi bir külliyenin parçası olarak düşünmüştü.

Ali Paşa Camii, XVI. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul ve Anadolu'da çok sık uygulanan bir sisteme göre inşa edilmiştir. Yontma taştan inşa edilen cami, kalın ve derin ayakların sınırladığı nişlerle genişletilmiştir. Tek kubbeyle örtülü kare planlı bir hacim ile kuzeyindeki yedi bölmeli son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesine bitişik minareden oluşmaktadır¹⁰⁹.

Caminin vakfiyesi geçen asrın başlarında Tokat'ta bulunuyordu¹¹⁰. Ancak bugün mevcut değildir. Vakfiyeyi Ankara, Tokat ve Sivas'ta Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait arşivler ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulamadık. Sivas Eyâleti'nin vakıf ve mülklerini muhtevi evkaf defterinde de Ali Paşa Camii yoktur¹¹¹. Camiinin vakfiyesinin dökümü, Sivas Eyâleti'nin mufassal tahrir defterinin Tokat Kazası'na ait kısımdan önceye kaydedilmiştir¹¹². Aslında bu kaydın evkaf defterinde bulunması gerekirdi. Muhtemelen evkaf defterinin vakfiyenin tanzim tarihinden önce hazırlanması sebebiyle, Ali Paşa Cami'ine ait vakfiye dökümü mufassal deftere (980/1572 tarihli) kaydedilmiştir. Buna göre camiinin vakıfları şu şekildedir¹¹³:

Tokat : Çifte hamam, hamamın yanında 3 müstakil hane, Saraydar isimli bostan, Saray diye anılan ve Ali Paşa tarafından tamir ettirilen hane, bu

¹⁰⁷ BOA, A.RSK, nr. 1461, s. 56.

¹⁰⁸ A. Gabriel, *Aynı eser*, s. 92.

¹⁰⁹ A. Gabriel, *Aynı eser*, s. 92; Ali Osman Uysal, *Aynı makale*, s. 346-352; A. Cemal, *Aynı eser*, s. 70-71; Ersal Yavi, *Aynı eser*, s. 77; Semavi Eyice, *Aynı madde*, s. 430-431; Nuri Seçgin, *Aynı tez*, s. 14-17. Caminin bugünkü görünüşü için bk. Ek XVII-XVIII.

¹¹⁰ B. Karagülle, caminin otuz beş sayfalık vakfiyesini 1930'lu yıllarda Tokat Evkaf dairesinde görmüştür (Bk. *Tokat Müzesi Kayıtları*, Tokat 1931).

¹¹¹ Bk. TKA, nr. 583. Osmanlılar döneminde Tokat'ı konu alan bir araştırma yapan Ahmet Şimşirgil, Evkaf defterinde Ali Paşa camiinin vakıfları ile ilgili herhangi bir kayda rastlamadığını belirtmektedir (Bk. *Aynı tez*, s. 104).

¹¹² Bk. TKA, TD, nr. 14, vr. 138a.

¹¹³ TKA, TD, nr. 14, vr. 138a. Bk. Ek 1.

hanenin yakınlarındaki 1 hamam, Meydan Mahallesi'nde Yar Ahmed oğlu Calabverdi'nin hanesi, Tokat Kazova'da Uluoba köyünde bir çiftlik.

Erzurum : Çifte hamam.

Çorum : Çifte hamam, hamam çevresinde dükkânlar, Ilıca köyü hamamı.

Kafirni Nahiyesi : Alın köyünün yarım malikâne hissesi, Kınık köyünün dörtte bir malikâne hissesi, Alemdar karyesinin sekizde üç hissesi.

Hüseyinâbâd (Alaca) Nahiyesi : Kabaklar köyünün dörtte bir malikâne hissesi.

Caminin gelir kaynaklarını oluşturan bina ve köy hisselerinin bir kısmı Ali Paşa'nın sağlığında alınmış, bir kısmı da ölümünden sonra caminin mütevellisi Hacı Tursun tarafından vakfın on beş bin altını çalıştırılarak ya satın alınmış ya da inşa ettirilmiştir.

Vakfın görevlileri ve aldıkları günlükleri ise şu şekildedir :

Vaiz: 6 akçe, imam ve hatib: 10 akçe, imam: 5 akçe, muallim: 3 akçe, halife: 1,5 akçe, bevvâb: 8 akçe, ser-mahfil: 2 akçe, yedi hâfız: 1'er akçe, hoş-hân: 2 akçe, türbe-hân: 3 akçe, Yasin-hân: 1,5 akçe, Tebâreke-hân: 1 akçe, Amme-hân: 1 akçe, Kürsî-hân: 1 akçe, otuz cüz-hân: 2'şer akçe, Salâ-hân: 1 akçe, mu'arrif: 2 akçe, iki müezzin: 4'er akçe, nâzır: 3 akçe, nokta-güzâr: 1 akçe, muvakkit: 3 akçe, iki kayyum: 3'er akçe, câh-ken: 2 akçe, sirâcî: 2 akçe, kâtip: 3 akçe, iki câbi: 3'er akçe, meremmetçi (Tokat'taki cami ve hamam için): 3 akçe, meremmetçi (Erzurum'daki hamam için): 2 akçe, Çorum'daki hamam ve dükkânlar ile bazı evkafın câbilik ve kâtiplik işlerinde istihdam edilen bir kişi: 3 akçe.

2. ALİ PAŞA HAMAMI

Caminin yaklaşık elli metre karşısına ona gelir sağlamak için yapılmıştır. Caminin vakıflarından birisidir. Kadın ve erkek kısımları ayrı ve simetrik olarak yapılmış olan bu hamam, çifte hamam diye anılmaktadır¹¹⁴. Hamam bugün hala kullanılmaktadır.

¹¹⁴ TKA, TD, nr. 14, vr. 138a; Ersal Yavi, Aynı eser, s. 75; Nuri Seçgin, Aynı tez, s. 14-17

ÇORUM

ALİ PAŞA HAMAMI (YENİ HAMAM)

Tokat Ali Paşa Camii'nin vakıflarındandır. Mütevellî Hacı Tursun, caminin nakit parasının değerlendirilmesi için hamama ihtiyacı olan Çorum'da bir hamam inşa edilmesini Divân'a teklif etmiştir. Mütevellinin bu önerisi Divân-ı Hümayûn tarafından 17 Muharrem 981 (19 Mayıs 1573) tarihinde uygun görülmüş ve Çorum kadısı nezaretinde, mütevellî eliyle hamam inşa edilmiştir¹¹⁵.

Çorum'da çarşı içinde, saat kulesi yanında olan bu hamam Çorum'un en büyük hamamlarındandır. Halen kullanılan bu çifte hamam, "Yeni Hamam" diye anılmaktadır¹¹⁶.

ERZURUM

1. ALİ PAŞA CAMİİ

Ali Paşa bu camiyi, üçüncü Erzurum Beylerbeyliği zamanında yaptırmıştır. Caminin vakfiyesi 974 (1566) tarihini göstermektedir¹¹⁷. Bu yılda inşaat tamamlanmış olmalıdır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere 972-980 (1565-1572) tarihleri arasında beylerbeylik yapan Ali Paşa'nın kim olduğu bilinmediği için bu caminin bânisinin kim olduğu da tam olarak bilinmiyordu¹¹⁸. Cami, hasar görmesi sebebiyle 1105 (1693) yılında Hasan isimli bir kişi tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamiratı belirten bir kitabe caminin kapısının üstünde bulunmaktadır¹¹⁹. Bu camiye de, Tokat'taki Ali Paşa Camii'nde olduğu gibi Temerrüd Ali Paşa tarafından yaptırıldığını belirten bir kitâbe konulmamıştır. Her iki camide de kitâbe olmaması, bunun Ali Paşa'nın bir tercihi olabileceğini düşündürmektedir.

¹¹⁵ TKA, TD, nr. 14, vr. 138a; Hikmet Turhan, Aynı makale, s. 26; Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, II, haz. Z. Kurşun-S. A. Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999, s. 213.

¹¹⁶ *Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum, 1973 Çorum İl Yılığ*, s. 135; Osman Yalçın, *Çorum*, İstanbul 1972, s. 38-39; Hüseyin Koçbey-Ertuğrul Şahinci, *Çorum Tarihi*, Ankara 1984, s. 106. Hamamın bugünkü görünüşü için bk. Ek XVII-XVIII.

¹¹⁷ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 182.

¹¹⁸ D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s. 158-162; İ. Hakkı Konyalı, Aynı eser, s. 180-182; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 111.

¹¹⁹ İ. Hakkı Konyalı, Aynı eser, s. 180-182.

2. KARAS KÖPRÜSÜ (KINALI KÖPRÜ)

Bugün Erzurum'a bağlı Karaz köyü yakınlarındadır. Ali Paşa ölmeden önce bu köprüyü yaptırmaya başlamış ve yarısından çoğu bitirilmişti. Paşa'nın ölümü üzerine yeni Erzurum beylerbeyine yazılan hükümde Tokat'taki caminin inşaatının tamamlanmasının ardından köprünün de bitirilmesi istenmektedir¹²⁰. Bu köprü hakkında yaptığımız ilk araştırmalar esnasında Erzurum'a dair yazılmış eserler ile taşköprüler hakkındaki eserlerde bir bilgi bulamadık¹²¹. Bu durum köprünün bitirilemediğini düşündürmüştür. Bunun üzerine Atatürk Üniversitesi'nde bulunan arkadaşlarımızdan mahallinde araştırma yapmalarını rica ettik¹²². Onların Karaz köyü yakınlarındaki araştırmaları, köprünün bitirildiğini ve hala kullanıldığını ortaya çıkardı. Bu tespitten birkaç yıl sonra rastladığımız, Türkiye'deki taşköprülerin birçoğu hakkında bilgi veren karayollarının yayınladığı bir kitapta, bu köprünün Karas Köprüsü adı altında zikredildiğini gördük¹²³. Bu köprü bölge halkı arasında ise üzerindeki kurumuş yosunlar sebebiyle "Kınalı Köprü" olarak anılmaktadır.

Karas Köprüsü Erzurum'a 10 km., Karaz'a 6 km. uzaklıkta Fırat'ın kollarından Karasu üzerindedir. Köprünün döşeme uzunluğu 85 metre, genişliği 5.20 metredir. 8 gözlü olan köprünün en büyük kemer açıklığı 4.60 metreyi bulmaktadır. Kemerleri sivri kemerdur ve üzerinde ince bir tahfif kemeri daha yer alır. Köprü üzerinde bulunan iri blok taşlardan yapılmış korkuluk tempan duvarı ile aynı hizadadır¹²⁴.

DSİ tarafından kanal temizliği yapılırken köprünün ayak temelleri ortaya çıkmış, bunlar beton kılıflar içine alınmışsa da çatlama ve dökülmeler olmuştur. Selyaranlar ve tempan duvarı kaplamalarında da dökülmeler meydana gelmiştir¹²⁵.

¹²⁰ BOA, MD, nr. XIX, s. 181/379. Bk. Ek IV, IX.

¹²¹ Mesela bk. İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960; Enver Konukçu, *Aynı eser*; Dündar Aydın, *Aynı eser*; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara 1976.

¹²² Bu araştırmayı yapan ve köprünün resimlerini çekip gönderen değerli arkadaşlarımız Dr. Ersin Gülsoy ve Dr. Selahattin Tozlu'ya teşekkür ederim.

¹²³ Bu kitapta üzerinde kitâbesinin de olmaması sebebiyle köprünün yapım tarihi yanlış tahmin edilmiştir. Köprünün XVIII. yüzyıla tarihlenebileceği ve belki de eski bir yapının kalıntısı üzerinde yapılmış olabileceği ifade edilmektedir (Bk. Gülgün Tunç, *Taşköprülerimiz*, Ankara 1978, s. 109).

¹²⁴ Gülgün Tunç, *Aynı eser*, s. 109.

¹²⁵ Gülgün Tunç, *Aynı eser*, s. 109-110. Köprünün bugünkü görünüşü için bk. Ek XIX-XXII.

3. HASANKALE ÇEŞMELERİ

Ali Paşa, o dönemde Erzurum beylerbeyliği'nin Pasin kazasına bağlı Hasankale'de dokuz adet çeşme yaptırmıştır. Çeşmeler için bir mütevellî de tayin olunmuştu¹²⁶. Bu çeşmelerin bugünkü durumu hakkında bir bilgi elde edemedik¹²⁷.

SİVAS

Ali Paşa'nın Sivas'da çeşmeler yaptırıp vakfettiği hakkında 1572 tarihli bir kayıt vardır¹²⁸. Ancak bu çeşmelerin mahiyetini ve tam olarak nerede bulunduğunu tesbit edemedik. Daha sonraki tarihler ve günümüz için de bu çeşmelerle ilgili bir bilgiye rastlayamadık¹²⁹.

Temerrüd Ali Paşa yaklaşık bir yıl Karaman, üç yıl da Bağdat beylerbeyliği¹³⁰ yapmıştır. Birçok yerde hayır eseri yaptıran Ali Paşa'nın, buralarda da bazı eserler yaptırmış olma ihtimali vardır. Ancak bu bölgelerle ilgili yaptığımız araştırmalarda bu konuda bir bilgiye ulaşamadık.

¹²⁶ BOA, A.RSK, Dosya Kısım, nr. 70/71; *Salnâme-yi Vilâyet-i Erzurum*, Erzurum 1304, s. 217-218.

¹²⁷ Çeşmeler geçen asrın sonlarında kullanılıyordu. Bk. *Salnâme-yi Vilâyet-i-Erzurum*, Erzurum 1304, s. 217-218.

¹²⁸ Bu çeşmelerle ilgili kayıta, vakfedenin sadece adı (Ali Paşa) zikredilmekte, lakabından bahsedilmektedir. Ancak bu kaydın geçtiği mufassal defterin tarihinin (1572), Ali Paşa'nın yaşadığı döneme uygun olması, bu çeşmeleri yaptıranın Temerrüd Ali Paşa olabileceğini düşündürmektedir (Bk. TKA, TD, nr. 14 vr. 21b).

¹²⁹ Osmanlılar döneminde Sivas'ta kurulmuş çeşmeler hakkında geniş bilgi için bk. Ömer Demirel, "Sivas Çeşmeleri", *OTAM*, sayı 3 (Ankara 1992), s. 169-178.

¹³⁰ Tarihi tam olarak belli olmayan bir evkaf defterinde, merhum olarak zikredilen bir Ali Paşa'nın Bağdat'ta bir cami yaptırarak vakfettiği kayıtlıdır (Bk. TKA, TD, nr. 582, vr. 135a). Ancak bu kaydın Temerrüd Ali Paşa ile bir ilgisinin olup-olmadığını tespit edemedik. Ancak defterin hususiyetlerinden Kanuni dönemine ait olabileceği tahmini yapılabilir. Bu takdirde bahsettiğimiz vakıf başka bir Ali Paşa'ya ait olmalıdır. Çünkü Temerrüd Ali Paşa, II. Selim döneminin sonlarında, 1572 yılında ölmüştür.

EKLER

I

Evkâf-ı Sâhibü'l-hayrât ve'l-müberrât nâsirü'l-hasenât ve'l-mükerremât
Ali Paşa el-merhûm esbelallahu Te'âlâ Rahmetehü'l-kâmile be-cihet-i
câmi'-i hod der-nefs-i Tokat.

Hammâm-ı çifte der-nefs-i Tokat vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Hânehâ-i müstakil be-hammâm-ı mezbûr. 3 bâb. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Bostan-ı Sarâydar ki mirîden satun alınmışdır der-Tokat. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Hânehâ-i el-marûf sarây ki merhûm-ı müşârün-ileyh ta'mir etmişlerdir.
Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Hammâm der-nezd-i sarây. 1 bâb. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Hânehâ-i Çalabverdi veled-i Yar Ahmed der-mahalle-i Meydân. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Çiftlik der-karye-i Ulu Oba tâbi'-i Kazâbâd vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Hammâm-ı çifte der-nefs-i Erzurum. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh der-Tokat.

On beş bin altun akâra tebdîl olunca onu on bir üzre murâbaha için verildikten sonra ber-müceb-i emr-i şerîf ve şart-ı vâkıf zikr olunan on beş bin altun ile vâkıf hâl-i hâyatında mü'ebbed mütevellî nasb etdüğü Hacı Tur-sun Çelebi ki Ağacık nâmıyla mülakkabdır. Mütevellî-i mûmâ-ileyh yedinden kimi mücedded binâ olunup ve kimi şirâ'-i şer'le alınup vakf kayd olunanlardır.

Hammâm-ı çifte der-nefs-i Çorum. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Dekâkin der-etraf-ı hammâm-ı mezbûr. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Nısf-ı mâlikâne-i karye-i Alın tâbi'-i Kavirni. Mezbûr karyenin nısf mâli-kânesi Pir Hoca Çelebi ile müşteriklerinden iştirâ olunmuşdur. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Rub'-ı mâlikâne-i karye-i Kabaklar tâbi'-i Hüseyinâbâd. Hoca Ali veled-i Sa'dullah'dan iştirâ olunmuşdur. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Dekâkin-i Zergerân. 4 bâb. Vakf-ı müşârün-ileyh der nefsi Tokat.

Hammâm der-karye-i Ilıca-i Kârri. 2 halve? tâbi'-i Çorum. Vakf-ı müşârün-ileyh.

Dükkân-ı boyahâne. 1 bâb der-nefs-i Tokat der-Mahalle-i Üskürelü Mes-cid. Günde beşer akçe icâre mukadderdir. Vakf-ı müşârün-ileyh.

Çeşme-i Sehin? (سحین) ki Süleymân veled-i Hasan bağı dâhilinden câri olur. Vakf-ı müşârün-ileyh.

An-emlâk-ı bab-zâde-i ahâli-i Tokat ber-müceb-i mülknâme-i mezbûr

Karye-i Kadlus? (قارلوس) nâm-ı diğêr Yahyalu tâbi'-i Niksar. Tamam mâlikâne-i karye-i mezbûre. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Nısf-ı mâlikâne-i Henere? (هنره) tâbi'-i Tozanlu. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Rub'-ı mâlikâne-i karye-i Kınık tâbi'-i Kâvirni. Vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Karye-i Alemdâr tâbi'-i mezbûr. Sekiz sehinden üç sehmi vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Kârbânsarây. 2 bâb. Hudûdu mülknâmede mastûr der-vakf-ı câmi'-i müşârün-ileyh.

Dükkân-ı nalband. Bâb 1. Vakf-ı câmi'-i mûmâ-ileyh.

El-masraf-Be-cihet-i câmi'-i minhu

Cihet-i Vâ'iz. Fî yevm 6.

Cihet-i Hatib ma'a imâm. Fî yevm 10.

Cihet-i İmâm-ı âhar. Fî yevm 5.

Cihet-i Ta'lim. Fî yevm 3.

Cihet-i Hilâfe. Fî yevm 1.5.

Cihet-i Bevvâbin. Fî yevm 8.

Cihet-i Ser-mahfil. Fî yevm 2.

- Cihet-i Huffâz. 6 nefer. Beher nefer fi yevm 1.
- Cihet-i Ta'rif. Fî yevm 2.
- Cihet-i Hoş-hân. Fî yevm 2.
- Cihet-i Mü'ezzin. 2 nefer. Beher nefer fi yevm 4.
- Cihet-i Nezâret. Fî yevm 3.
- Cihet-i Amme-hân. Fî yevm 1.
- Cihet-i Tebâreke-hân. Fî yevm 1.
- Cihet-i Kürsî-hân. Fî yevm 1.
- Cihet-i Salâ-hân. Fî yevm 1.
- Cihet-i Cüz-hânân neferen 30. Beher nefer fi yevm 2.
- Cihet-i Nokta-güzâr. Fî yevm 1.
- Cihet-i Hâfız-ı uhra. Fî yevm 1.
- Cihet-i Muvakkit. Fî yevm 3.
- Cihet-i Termîm-i câmi'-i şerif ve hammâm der-Tokat. Fî yevm 3.
- Cihet-i Termîm-i hammâm-ı Erzurum. Fî yevm 2.
- Cihet-i Kayyum 2 nefer. Beher nefer fi yevm 3.
- Cihet-i Sirâcî. Fî yevm 2.
- Cihet-i Câh-ken. Fî yevm 2.
- Cihet-i Kîtâbet. Fî yevm 3.
- Cihet-i Cibâyet 2 nefer. Beher nefer fi yevm 3.
- Cihet-i Yasin-hân. Fî yevm 1.5.
- Cihet-i Türbe-hân. Fî yevm 3.
- Cihet-i cibâyet ve kitâbet-i hammâm ve dekâkîn ve bazı evkâf der-kazâ-i Çorum. Fî yevm 3.
- Mezkûr cihet şart-ı vâkıfdır. Ziyâde mühim olmağla vaz' olundu.
- (TKA, TD, nr.14, vr.138a)

-II-

Vakf-ı sâhibü'l-hayrât-ı Hanum Hatun. Zevce-i Ali Paşa el-merhûm

Zemin-i Kilise-i Dekşiş? (د کشش). Hâliyâ dükkân binâ olunmuşdur. 10 bâb mîrîden iştirâ olunmuştur.

(TKA, TD,nr.14, vr.137b)

-III-

Elviye-i Vilâyet-i Erzurum

Livâ-i Erzurum der-tasarruf-ı Temerrüd Ali Paşa mîrimîrân-ı sâbık-ı Vilâyet-i Anadolu. Fî 9 Receb sene 972.

Hâsıl 1.292.532.

Berât şüd. Fî sene-i m.

Terakki. 100.000. Fî 28 Ramazân sene 975.

Berât şüd ma'a terakki. 1.307.949. Fî 3 Rebiülâhir sene 976.

Derdest-i Murad Paşa mîrimîrân-ı sâbık-ı Bağdad. Fî 10 Saferü'l-muzaffer sene 980.

Hasıl 1.300.000.

Berât şüd ma'a ziyâde. Fî sene 981. 1.307.018.

Derdest-i Hüsrev Paşa mîrimîrân-ı sâbık-ı Karaman. Fî 3 Ramazân sene 981.

Hasıl 1.200.000.

Berât şüd ma'a ziyâde. Fî sene 982. 1.307.018.

(BOA, MAD, nr. 563, s.146)

-IV-

Erzurum beylerbeyisine hüküm ki; Mektûb gönderüp Erzurum beylerbeyisi iken fevt olan Ali'nin hâl-i hayâtunda Tokat'da binâ eylemeğe mübâşe-

ret eyledüğü câmi'in mühimmâtu için mâlından üç yüz bin akçe ihrâc edüp âdemleriyle Erzincan'a irsâl edüp vefât eylemekle çâvuşlar gönderülüp akçe getürdüp Erzurum kal'asında hıfz olunmuşdur ve Erzurum kurbünde Kara Arz demekle ma'rûf köprünün binâsından ayrı kalmayup köprünün binâsına şurû' edüp nisfından ziyâdesi yapılip ma'adası kalduğun arz eylemişsin. İmdi câmi'-i mezbûrun ta'mîri için zikr olunan üç yüz bin akçeyi vermek emr edüp buyurdum ki, vusûl buldukda zikr olunan câmi' ta'mîri için ifrâz eyledüğü üç yüz bin akçe veresin ki câmi'-i mezbûrun ta'mîrine mübâşeret olunup itmâma erişdürile ve köpri ahvâli dahi sonradan görüle. 25 S [sene 980].

Fevt olan Erzurum beylerbeyinin kethüdâsı Bâli'ye verildi. Fî 25 Safer .

(BOA, MD, nr. XIX, s.181/379)

-V-

Pasin beyine hüküm ki; Bundan akdem [Erzu]rum beylerbeyisi iken vefât eden Ali Bey'in muhallefâundan nakle kâbil olanların göçürüp mahrûse-i İstanbul'a gönderilmek emrim olmuş, ol emr âlâ-mâkâne mukarrer olmağın anda olan tavara kifâyet mikdârı harçlık verüp ve sultâna ve esbâbı göçürmeğe harçlık verüp irsâl eylemek emr edüp buyurdum ki vusûl buldukda te'hir etmeyüp, sâbıkâ gönderilen emr mücebince nakl olacak esbâbı ve tavarı için kifâyet kadar harçlık verüp ve sultâna dahi lâzım olduğu üzre harçlık verüp irsâl eylemek ardınca olası ve ne mikdâr harçlık verilüp ne vechile tedârik olunduğun yazup bildiresiz ve müşârün-ileyhâ sultân dâmet-i ismetihânın nakli husûsunda ihtimâmla mukayyed olup menâzil ü merâhilde ta'ab çekdirmelü eylemeyesiz.

Fevt olan Erzurum beylerbeyinin kethüdâsına verildi. Fî 26 Ra [980].

(BOA, MD, nr. XIX, s. 269/541)

-VI-

Erzurum beylerbeyisine hüküm ki; Sâbıkâ Erzurum beylerbeyisi iken fevt olan Ali Bey'in nefsi Tokat'da binâ eyledüğü câmi' mühimmî için Bayburd'da ve Gümüşhânı'nda der-mahzen olan kuşç kurşunu kirâyla Tokat'a gönde-

rilmek ve Karınca Halil oğlu İbrahim ve karındaşı Fettâh çeribaşı oğlu Abdülhamid ve karındaşı zimmetlerinde bir mikdâr demüri olup anı dahi tahsîl edüp kirâyla mahall-i mezbûra irsâl eylemek emr edüp buyurdum ki, zü'emâdan mütevellîsi olan Ağacık demekle ma'rûf Hacı Tursun vardukda bu bâbda mukayyed olup zikr olunan demüri mezbûrlardan tahsil etdirüp dahi hâsıl olan demüri der-mahzen olan kurşunu kirâyla Tokat'a irsâl eylemek bâbında envâ'-ı sa'y ve ikdâm eylesin. 16 Ramazânü'l-mübârek sene 980.

(BOA, MD, nr. XXI, s. 25/74.)

-VII-

Tokat kâdısına hüküm ki; Sâbıkâ Erzurum beylerbeyisi iken fevt olan Ali Bey'in Tokat'ta binâ eylediği câmi'sin nâzır olmak emr edüp buyurdum ki, vusûl buldukta zikr olunan binâyaya sen nâzır olup mi'mârı olan Kara Mi'mâr'a ihtimâm eyleyüp yarar bennâ ve üstâd getirdüp câmi'in itmâmına sa'y ü ikdâm eyleyüp itlâf ü isrâfdan hazer eylesin ve vâki' olan nukûdin bi'l-fi'l mütevellî olan zü'emâdan Ağacık demekle ma'rûf Hacı Tursun nâm kimesne ma'rifeti ile rehn ile murâbahaya verdirüp müflise verdimemesin. Şöyleki müflise verilüp mâl zâyî' olursa tazmîn etdirile. 16 Ramazânü'l-mübârek sene 980.

(BOA, MD, nr. XXI, s. 25/75)

-VIII-

Tokat kâdısına hüküm ki; Bundan akdem Erzurum beylerbeyisi iken fevt olan Ali Bey'in Tokat'da binâ eylediği câmi'sin nâzır olmak emr edüp buyurdum ki, zikr olunan binâyaya sen nâzır olup binâ emîni olan Mahmud ve mütevellîsi olan Ağacık demekle ma'rûf Hacı Tursun ma'rifeti ve mübâşeretleriyle mi'mârı olan Kara Mi'mâr'a ihtimâm eyleyüp yarar bennâ ve üstâdlar getirdüp câmi'in itmâmına envâ'-ı sa'y ve ihtimâm eyleyüp itlâf ü isrâfdan ziyâde hazer eylesiz.

Mütevellîsi Hacı Tursun'a verildi. Fî 12 Ramazân [980].

(BOA, MD, nr. XXI, s. 61/150)

ارمن روج لکجا بکلمته جاگ . سابقا ارمن روج لکجا بکلمته ارمنک فونت اولانه عالی کلمه نفس نوقانع بنا اولدیو کجا جامع ایمی
لکجه مامور و و کوهن فانتس لار فوته اولانه چوسه فونتو کولای نوقانه کونتر منکس و فونتی حلیب لارخان
اسلم لایلیم و قرتر سمن و فوفا و فونتی لارخان عبدالعزیز و قرتر سمن و فوفا لارخان برعد لار مورین اولوب
انیم اولی کخصیر لار مورین کرایا فوس و نورس لار ماک ایلیک اولوب مورین سورمه کرایا و نه متولیم اولانه افاق
و تکلمه موقوف عالی طور سونه و لار فوفا بو بابا معینه اولوب فکر اولانه و مورین اولوب لار فوفا کخصیر لار مورین
اولی حاصر اولانه و مورین و فوفا اولانه فونتو کرایا نوقانه لار ماک ایلیک باشم اولوب سی اولدوم
لاییش

نوقان فانتس جاگ . سابقا ارمن روج لکجا بکلمته ارمنک فونت اولانه عالی کلمه نوقانع بنا اولدیو کجا جامع ناولون
اولوب مورین سورمه کوهن اولدوقس اولانه فونتی ناولون معاری اولانه قرتر معاری لاییش
سی لار بنا و لار سنا کوهن جا فونتی لار فوفا سی اولدوم ایلیک لار سنا کوهن لار فوفا سی اولدوم ایلیک لار سنا کوهن لار فوفا سی اولدوم ایلیک
لغوی سمن با فونتی اولانه فونتی افاق و تکلمه موقوف عالی طور سونه نام کسمه موقوف ایلیک رهمن لاییش اولدوم
و مورین فونتی و مورین سونیکه مخلص و اولوب عالی فوفا اولوب کخصیر لار مورین

Ek XI - Temerrüd Ali Paşa'nın Mezarı

Ek XII - Temerrüd Ali Paşa'nın eşine ait olduğu tahmin edilen mezar.

Erhan Afyoncu

Ek XIII - Temerrüd Ali Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'in mezarı.

Ek XIV - Tokat'ta Temerrüd Ali Paşa ve ailesinin türbesi.

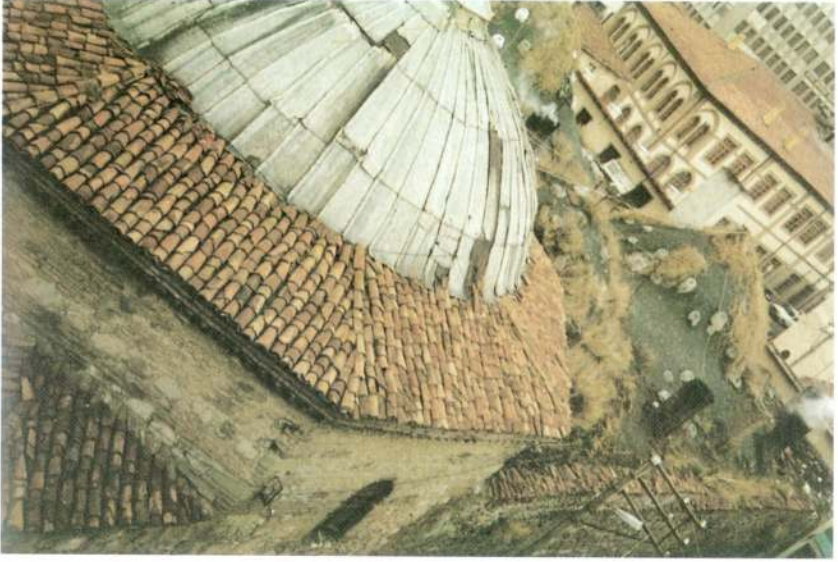

Ek XV - Tokat Ali Paşa Camii.

Ek XVI - Tokat Ali Paşa Camii.

Erhan Afyoncu

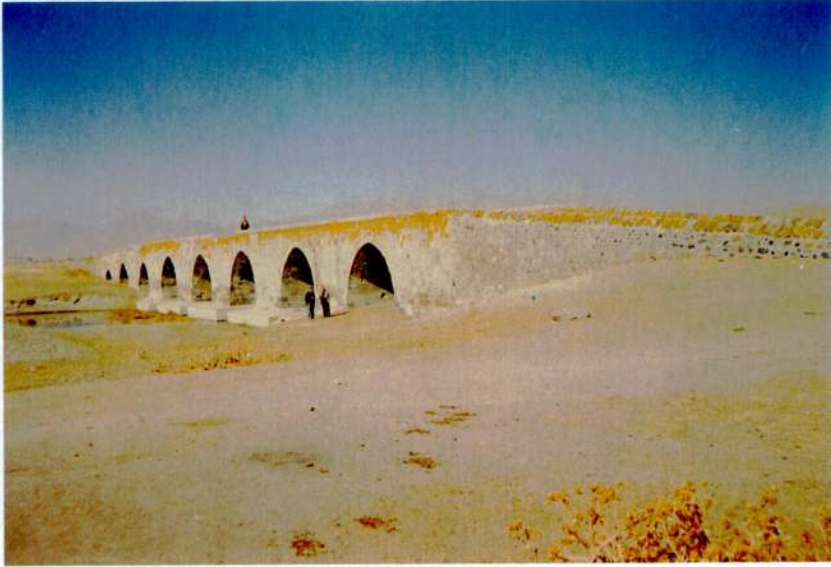
Ek XVII - Çorum Ali Paşa Hamamı (Yeni Hamam).

Ek XVIII - Çorum Ali Paşa Hamamı (Yeni Hamam)

**Ek XIX - Erzurum'da Temerrüd Ali Paşa tarafından yaptırılan köprü
(Karas Köprüsü/Kınalı Köprü).**

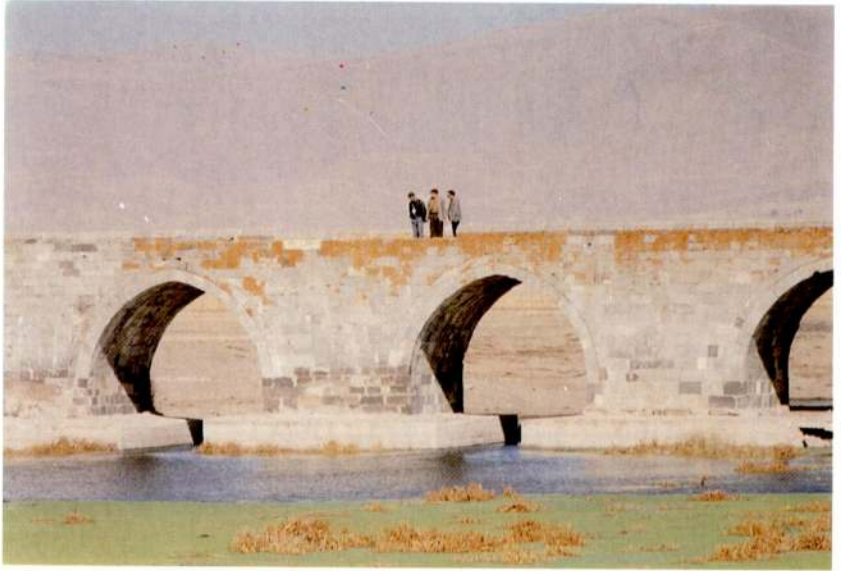

Ek XX - Karas Köprüsü (Erzurum).

Erhan Afyoncu

Ek XXI - Karas Kôprüsü (Erzurum).

Ek XXII - Karas Kôprüsü (Erzurum).